

1. Какво представлява Българското възраждане?

Последните две столетия от османското владичество по българските земи се обозначават като самостоятелна историческа епоха под името Българско възраждане. По-ранните изследователи на доосвободенската ни история (Иван Шишманов, Михаил Арнаудов, Петър Ников и др.) аргументират необходимостта от разграничаване на възрожденската епоха от периода XV-XVII в. с разпространението на просвещенските идеи в балканските провинции на Османската империя и с настъпилите през XVIII и XIX в. видими промени в духовния живот на българите. Други автори като Димитър Страшимиров и Александър Бурмов извеждат на преден план борбите за политическо освобождение на България.

Комплексният анализ на запазените документални свидетелства за живота на подвластното християнско население през XVIII и XIX в. показва, че в рамките на възрожденската епоха се осъществяват много по-сложни трансформационни процеси, които засягат както материалния, така и духовния живот на българското общество. В този смисъл съвременната историопис определя Българското възраждане като епоха на прехода от Средновековието към Новото време, тъй като неговата същност в генезиса на модерните пазарни и обществени отношения в българските земи.

Под влияние на комплекс от вътрешноимперски и външни фактори през XVIII и XIX в. настъпват бавни, но видими промени в производството и търговията по българските земи, в културните потребности, в социалното поведение и в народопсихологията на българите. Тези промени създават добри предпоставки за разчупване на затвореността и изолираността на българското общество от останалия християнски свят, както и за постепенното приобщаване на възрожденските българи към ценностите на буржоазната цивилизация.

Белезите на новото. Иновационните процеси през епохата на Възраждането намират израз в разрастването на производството и в постепенното капитализиране на съществуващите още през XV-XVII в. пазарни отношения. Само за около едно столетие стопанската инициатива на българите нараства многократно. Земеделието и занаятите преживяват бурен подъем. Разширяват се търговските контакти с европейските страни. Възникват манифактурното и фабричното производство. Правят се първите стъпки в банковото и акционерното дело. Модернизира се инфраструктурата по българските земи.

Нарасналите материални възможности и засилената стопанска активност на подвластното население през XVIII и XIX в. създават реални предпоставки за изграждането на нова социална структура в българското общество. Една немалобройна група християни успява да натрупа значителни капитали, което, макар и бавно, поражда процеси на социална диференциация. На тази именно основа още през XVIII и началото на XIX в. постепенно се формира възрожденската буржоазия. По същото време все по-ясно се очертават и контурите на възрожденска интелигенция. През втората и третата четвърт на XIX в. в градското и селското производство започва да се използва и наемен труд.

Съществен дял във възрожденското развитие на българите заемат и процесите на културно-просветна обнова. В рамките на възрожденската епоха се ражда българското книгопечатане и се утвърждава новобългарският книжовен език. Развиват се художествената литература и светската живопис. Появяват се първите вестници и списания. Поставят се основите на театралното и читалищното дело. Продължават се и се обогатяват най-добрите традиции в областта на художествените занаяти, архитектурата и музикалното творчество. Ярکو проявление възрожденските процеси намират и в движението за новобългарска просвета, в църковната борба, в модернизиранието на традиционната българска култура, в организираните борби за възстановяване на независимата българска държава.

Българското възраждане се характеризира и с важни промени в етнодемографската област. Още през XVIII и началото на XIX в. българското население нараства и в навечерието на Освобождението достига, според някои изследователи, до 4-5 млн. души, а според други – около 6-6,5 млн. Количественото нарастване на подвластното население се съпровожда с динамични миграционни процеси: от селата към градовете (т.нар. побългаряване на градовете), от планинските към равнинните райони. Продължителната политическа криза в Османската империя (през XVIII и началото на XIX в.), кърджалийските размирици (от края на XVIII в.), руско-турските войни (от XVIII и XIX в.), както и масовите прояви на националноосвободителните движения на българи, сърби и гърци предизвикват мощни емигрантски потоци по посока на Влашко и Молдова, Украйна, Южна Русия, Крим. Само в резултат на Руско-турската война (1828-1829 г.) броят на емигрантите на север от р. Дунав надхвърля 100 хил. души, като последната емигрантска вълна е от началото на 60-те години на XIX в. Същевременно, по силата на международните договори на Турция с Русия, в българските земи пък се заселват компактни групи татари и черкези, които видимо променят етнорелигиозния облик на цели селища и райони.

Главният резултат от етнодемографското развитие на българите се изразява във формирането и утвърждаването на българската възрожденска нация. Този сложен и продължителен процес намира външна изява в движението за църковно-национална независимост – второто масово общобългарско движение, което си поставя за цел възстановяването на независимата българска църква и официалното признаване на българската нация и нейните исторически сложили се етнически граници.

2. Кога започва и кога завършва Българското възраждане?

За хронологическите граници на възрожденската епоха съществуват различни мнения. Първите по-изявени възрожденци като Васил Априлов и Неофит Бозвели възприемат за начало на националната пробуда 30-те години на XIX в. Това свое виждане те аргументират с началото на движението за новобългарска просвета и с разгарящия се църковен спор с Цариградската патриаршия. По-късно Марин Дринов предлага за начало на възрожденската епоха 60-те години на XVIII в., свързвайки това начало с появата на “История славянобългарска” на Паисий Хилендарски (1762 г.). Подобно мнение след Освобождението застъпват и Иван Шишманов, Михаил Арнаудов, Боян Пенев, Никола Станев. През 40-те години на миналия век популярност придобива и тезата на Христо Гандев, който измества долната граница на възрожденската епоха към края на XVII – началото на XVIII в.

Сред изследователите на Българското възраждане няма единомислие и по въпроса за края на възрожденската епоха. Отделни учени, които поставят акцент върху духовната пробуда и националната еманципация на българите, приемат, че възрожденските процеси завършват в началото на 70-те години на XIX в., когато просветното и църковното движение достигат своята кулминация и когато българската нация е официално призната като самостоятелна общност в пределите на Османската империя. Други изследователи, които извеждат на преден план освободителните борби на българския народ, посочват като горна граница на Българското възраждане края на Руско-турската освободителна война от 1877-1878 г. При възприемането на тази теза е необходимо да се уточни обаче, че Освободителната война бележи края на възрожденската епоха само за земите, включени в Княжество България, тъй като и след Берлинския конгрес значителни части от българските територии продължавали да са зависими от Високата порта. В този смисъл за Източна Румелия горна граница на Възраждането се явява Съединението от 6 септември 1885 г., а за Македония и Източна Тракия – балканските войни от 1912-1913 г. Напоследък се лансира и схващането, че за естествен завършек на възрожденската епоха може да се приеме утвърждаването на Търновската конституция (16 април 1879 г.).

Развитието на историческите познания за миналото на българския народ предлага нови и нови предизвикателства пред специалистите, затова, въпреки отбелязаните различия относно хронологическите граници на възрожденската епоха, днешната българска историопис приема, че Възраждането започва в началото на XVIII в. и завършва с Освобождението през 1878 г. В тези хронологически рамки се открояват три периода: Ранно българско възраждане, което обхваща целия XVIII и първата четвърт на XIX в.; вторият период започва от края на 20-те години на XIX в. и продължава до Кримската война (1853-1856), а третият – от края на Кримската война до Освобождението на България. Границите между отделните периоди имат условен характер, но те се използват, за да се подчертае по-ясно различната степен на зрялост на основните възрожденски процеси.